

УДК 94(497.5)(092):342(4-11)

Оксана Валеріївна БРУСАКОВА,

кандидат філософських наук,

т.в.о. декана факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0001-6522-8020>;

Володимир Анатолійович ГРЕЧЕНКО,

доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України,

завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-5281-6007>

ЮРІЙ КРИЖАНИЧ ЯК ФУНДАТОР ДЕРЖАВНОГО ПРАВА У СХІДНІЙ ЄВРОПІ

Юрій Крижанич (1618–1683) – хорватський релігійний і політичний діяч, просвітник, історик, політолог, мовознавець, учений-енциклопедист. Двічі був в Україні – у 1647 і 1659 рр. Під час другого відвідування нашої країни написав два твори, що цілком присвячені Україні – «*Опис подорожі від Львова до Москви*» та «*Бесіду ко черкасам*», де позитивно та схвально відгукнувся про українську ідею. Українців він характеризує як окремий народ (називаючи «*черкаси*»); у нього немає ніяких сумнівів щодо наявності в українців власних історичних та політичних традицій [1]. Ю. Крижанич наголошує, що неприязнь українців до Москви є наслідком політики останньої щодо України: «І ось, мої українці, нові піддані, як тільки покуштували закон цієї влади, зараз розкаялися і знову до ляхів звернулися. А чому це? Від обдирання народу» – пише він [2, с. 441].

Перебуваючи на засланні у Московському царстві, Юрій Крижанич написав декілька важливих робіт: «*Політика*» (інакше *Політичні думи, Розмови про панування, Politika, Razgovory ob vladatelstvu*, 1663–1666) та «*Про Божу ласку (De providentia Dei, 1666–1667)*». Політику хорватський учений виводить з етики й визначає «найблагороднішою з усіх наук і всім наукам господинею», що вчить «справедливо, справно й достойно» правити людьми, містами і державами. «Початок політичної мудрості, – писав він, – є пізнання самих себе, пізнання природи своєї країни, народного життя, власної сили і слабкості законів і звичаїв свого народу і засобів добробуту його, оскільки, з іншого боку, незнання самих себе є корінь громадського зла» [2, с. 437]. Політичні ідеї, що висувалися в «*Політиці*», обґрунтовуються в найкращих традиціях Макіавелі. Професор Київського університету О. В. Романович-Славатинський (1832–1910) вважав Ю. Крижанича одним із засадничих державного права в Росії [3, с. 54]. Інший сучасник указанного професора – М. Ф. Владимирський-Буданов – підкреслював, що саме Юрій Крижанич виробив формулу: «влада існує в інтересах держави і для держави» [4, с. 248].

Характеризуючи форми правління, Крижанич виступає захисником самодержавства: «Державний государ може зручніше виправляти вади і погані звичаї, що вкралися в його державу» [2, с. 440]. Він піддає різкій критиці державний устрій Речі Посполитої: «На Русі, принаймні, один пан має владу живота і смерті, а у ляхів скільки володарів, стільки королів і тиранів, скільки бояр, стільки суддів і катів. Усякий може уморити свого клієнта, ніхто його про це не запитає і не покарає» [2, с. 440].

Найбільша роль у політиці, за Крижаничем, відведена володарям, чий обов'язок – зробити народ щасливим, а найбільший гріх їхній – тиранія. «Деякі люди думають, – писав він, – що тиранія в тому полягає, щоб мучити безневинних людей лютими муками, а не в поганих, обтяжливих для народу статутах, – але погані закони насправді ще гірше за люті муки. Якщо який-небудь государ встановить погані, важкі для народу закони, накладе несправедливу данину, побори, монополії, шинки, той і сам буде тираном і наступників своїх зробить тиранами. Якщо хто з наступників його буде щедрий, милосердний, любитель правди, але не відмінить колишніх обтяжливих законів, той все-таки тиран». І далі він продовжує: «Ми бачимо цьому приклад і на Русі. Цар Іван Васильович був нещадний людодерець і безбожний м'ясник, кровопивець і мучитель» [2, с. 440].

Автор услід за античними авторами виділяв такі способи правління як самовладство, боярське правління, гуртовладство (громадське правління) як «способи благого правління». Одним з основних критеріїв благого правління Крижанич вважав таке становище, при якому усі стани задоволені своєю долею. На противагу благим характеризувалися «зіпсовані способи правління». Найгіршим з таких способів, на думку Крижанича, являлося тиранія («людодержство»). Окрім цього, до безумовно зіпсованого правління він відносив гінекархію (жіноче правління, точніше, правління при якому жінка має правонаступкувати королівський престол); ксенархію (чужевладство, правління при якому володарює чужоземець [5]).

Юрій Крижанич підкреслював, що тиранію створюють «тиранські закони», тобто відповідне законодавство або стиль правління, які сприяють появі тиранії: «А ось інший тиранський закон : високі радники приказним людям в повітах не дають ніякої платні або дають мале, а тим часом веліли носити їм кольорову і дорогу одягу і суворо забороняють їм брати подарунки. Який же промисел залишається бідним людям на прожиття? Одно крадіство. Правителі областей, цілувальники і всякі посадовці звикли продавати правду і укладати угоди із злодіями для своєї приватної вигоди. Один правитель, приїхавши у свою область, показав усьому народу свою милість тим, що обіцяв нікого не страчувати смертю. Це означало: крадіть, братики, вільно розбишакуйте, крадіть та мені приносьте. І за чотири роки

зłodії вірно виконували наказ. Раз у раз, приносилися вісті – там людей зарізали, там обібрали; дійшло до того, що люди не могли спати спокійно у своїх хатах: ніхто не був страчений смертю – на те царське милосердя!» [2, с. 442].

Юрій Крижанич різко критично охарактеризував криміногенну ситуацію у самій Москві, пов'язуючи її з недосконалістю законодавства та відсутністю контролю з боку влади за своїми підлеглими. Він писав: «Недивно, що в Москві багато зłodіїв і розбійників. Дивно, як можуть чесні люди в Москві жити! Що може бути несправедніше, як брати від суду в казну всякі пересуди і десятини. Послам також не дається досить на їх ужиток. Звідси відбувається крайня неповага і холодність до справи, і багато придушених нуждою забувають користь свого народу і за подарунки входять з іноземцями у всякі непристойні оборудки» [2, с. 443].

Тиранія, на думку Крижанича, займає перше місце серед гріхів, із-за якого государ стає мерзенним Богові і людям. Тиран – розбійник, що не боїться ні суду, ні покарань, кат без судді і без закону, людина, що відкинула усе людське. Шлях до тиранії лежить через пожадливість правителя, при якій він з пастиря для своїх підданих стає вовком для них [5].

Юрій Крижанич змушений був констатувати, що в Європі не поважають Московське царство, вважаючи його тиранічним. «Усі європейці, – писав він, – називають цю преславну державу тиранською; говорять, що росіяни нічого не роблять якщо їх тільки не примушують до цього палицями і батогами. Правда, російські люди роблять все не з почуття честі, а із страху страти, але цьому причиною є жорстоке правління, і якби німецький або який-небудь інший народ був під таким правлінням, то засвоїв би ще гірші устої. Росіяни усіма народами вважаються брехливими, невірними, жорстокосердими, схильними до крадіжки і вбивства, невічливими у бесіді, неохайними в житті» [2, с. 443].

Ю. Крижанич був одним з тих мислителів, хто вважав божественним походження самодержавної влади. У «Політиці» Ю. Крижанич писав про те, що «усі законні королі поставлені не самі собою, і не людьми, а Богом». «Правитель – намісник і слуга Божий, і суддя над лиходіями». Виходячи з того, що король – помазанник Божий, Крижанич робив висновок про те, що «король не підвладний ніяким людським законам. Ніхто не може його ні судити, ні карати» [5].

Крижанич досить детально описав повноваження самодержавного государя, намагався дати логічне обґрунтування його влади: «Цар залишається самодержавцем: він дає народу свободу, права, пільги, але дає добровільно, невимушено і може відняти дане, якщо з протилежного боку будуть дані до цього важливі приводи. Між тим, той же цар допускає такі правила, які кладуть контроль на його владу. Він і його наступники зобов'язані при вступі на престол давати присягу у збереженні народної свободи, і тільки після цієї присяги народ присягає цареві. Він втрачає право на престол, якщо зрадить вірі, якщо віддасть дочку за іноземця, якщо відчувуватиме частину держави, якщо введе в державу іноземне військо, виключаючи випадки війни із зовнішніми ворогами. Цар не міг одружуватися інакше, як на природній росіянці або на слов'янці» [2, с. 444]. Таким чином, ми бачимо, що владу царя Крижанич не бачив абсолютною. Він говорить про «правила, які кладуть контроль на владу». Звичайно, що це не конституційна монархія, але й не необмежена. Цікавою є думка про одруження царя лише зі слов'янкою. Слід відзначити, що надалі царі та імператори Росії з династії Романових повністю ігнорували цю пораду, одружуючись, головним чином на німкенях, що призвело до того, що в останнього імператора Росії була дуже незначна частина російської крові.

Досить важливим було й інше зауваження Крижанича: «Після смерті кожного царя народний сейм робить перегляд і оцінку його правління і вимагає від наступника виправлення тих статутів, які б виявилися осоружними народному благу». Він вважав необхідним встановлення певного народного представництва: «Міста присилають своїх послів на сейм і, за їх бажанням, встановлюється у них порядок і влада, як вища, так і нижча. У місті свої судді, але вищі судді з боярського роду» [2, с. 444–445].

Науковому доробку Крижанича приділяли чимало уваги дослідники і у XIX, і у XX ст. Відомий російський історик XIX століття С. М. Соловйов присвятив Юрію Крижаничу в тринадцятому томі своєї «Історії Росії з найдавніших часів» майже пів першого розділу і відзначав, що «Політика» Крижанича була настільною книгою російського царя Петра I: «Книга Крижанича була нагорі у великого государя, відтак, є підстава гадати, що вона не зосталася без впливу» [6]. Аналіз творів Юрія Крижанича показує, що він відіграв суттєву роль у становленні науки державного права.

Список бібліографічних посилань

1. Крижанич Юрій // Вікіпедія : віп. енцикл. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%D1%80%D0%B8%D0%B6%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%87_%D0%AE%D1%80%D1%96%D0%B9 (дата звернення: 20.10.2019).
2. Костомаров Н. И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. Второй отдел: Господство дома Романовых до вступления на престол Екатерины II. Вып. Пятый : XVII столетие. СПб, 1874. С. 221–537.
3. Романович-Славатинский А. В. Система русского государственного права в его историко-догматическом развитии, сравнительно с государственным правом Западной Европы. Основные государственные законы. Ч. 1 // Антологія української юридичної думки : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Юрид. книга, 2003. Т. 4: Конституційне (державне) право / упорядк.: В. Ф. Погорілко, О. В. Батанов, В. Л. Федоренко ; відп. ред. В. Ф. Погорілко. 2003. 600 с.
4. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. Киев : Лито-тип. Товарищества И. Н. Кушнерев и Ко, 1907. 714 с.
5. Талина Г. В. Идея самодержавной власти в трактате Ю. Крижанича «Политика» // Портал «Слово». URL: <https://www.portal-slovo.ru/history/35635.php> (дата звернення: 20.10.2019).
6. Соловьев С. М. История России с древнейших времен. Т. 13 // Lib.Ru: Библиотека Максима Мошкова. URL: http://az.lib.ru/s/solowxew_sergej_mihajlowich/text_1130.shtml (дата звернення: 20.10.2019).

Одержано 12.11.2019